KO‘ZI OJIZ VA ZAIF KO‘RUVCHI BOLALARDA OILAVIY-QO‘SHNICHILIK MUNOSABATLARI: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

Jumaniyazova Zulfiya Aitbayevna

CHDPU Pedagogika fakulteti Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2967-8629

https://doi.org/10.5281/zenodo.18212127

Annotatsiya: Ushbu maqola ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarda oilaviy va qo‘shnichilik munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishini o‘rganadi. Maqolada oila muhitining ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri, ota-onalar va aka-uka/opa-singillar munosabatlari, mahalla va qo‘shnichilik ijtimoiy tarmog‘ining ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy qadriyatlar va urf-odatlar asosida oilaviy munosabatlarning ko‘rish nuqsonli bolalar reabilitatsiyasidagi o‘rni yoritiladi. Maqola O‘zbekiston kontekstida inklyuziv ta’lim talablari va oilaviy muhitni mustahkamlash yo‘nalishlari bo‘yicha xulosalar taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: ko‘zi ojiz bolalar, zaif ko‘ruvchi bolalar, oilaviy munosabatlar, qo‘shnichilik muhiti, ijtimoiy rivojlanish, inklyuziv ta’lim, mahalla, aka-uka-opa-singil munosabatlari, reabilitatsiya.

Аннотация: В данной статье исследуется формирование и развитие семейных и соседских отношений у детей с нарушениями зрения и слабовидящих детей. Анализируется влияние семейной среды на социальное развитие детей с ограниченными возможностями зрения, отношения между родителями и сиблингами, а также роль местного сообщества и соседской социальной сети. Рассматривается значение семейных отношений в реабилитации детей с нарушениями зрения в контексте национальных ценностей и традиций. Статья представляет выводы относительно требований инклюзивного образования и направлений укрепления семейной среды в контексте Узбекистана.

Ключевые слова: незрячие дети, слабовидящие дети, семейные отношения, соседская среда, социальное развитие, инклюзивное образование, махалля, сиблинговые отношения, реабилитация.

Abstract: This article examines the formation and development of family and neighborhood relations among children with visual impairments and low vision. It analyzes the influence of family environment on the social development of visually impaired children, parent-child and sibling relationships, and the significance of community and neighborhood social networks. The role of family relations in the rehabilitation of visually impaired children within the context of national values and traditions is also discussed. The article presents conclusions regarding inclusive education requirements and directions for strengthening family environments within the Uzbek context.

Keywords: blind children, low vision children, family relations, neighborhood environment, social development, inclusive education, mahalla, sibling relationships, rehabilitation.

KIRISH. Ko‘rish qobiliyatining cheklanishi bola hayotining barcha jabhalariga — ta’lim, ijtimoiylashuv, muloqot va kundalik faoliyatga — bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarning rivojlanishini belgilovchi eng muhim omil bu oila muhiti va ularni o‘rab turgan ijtimoiy muhitdir. Oila — nafaqat birinchi tarbiya maskani, balki bolaning dunyoni anglash va munosabatlarga kirisha olishini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy birlikdir [1, 3].

Mamlakatimizda ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarga nisbatan davlat siyosati izchil rivojlantirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020), “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni (2021), shuningdek Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 198-sonli “Inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus ta’lim-tarbiya muhiti yaratish, oila va jamoa ishtirokini kuchaytirish davlat darajasida e’tirof etilgan ustuvor yo‘nalish hisoblanadi.

Xalqaro tadqiqotlar ham oila va mahalla muhitining ko‘zi ojiz bolalar uchun alohida ahamiyatini tasdiqlaydi. Zahed (2025) ta’kidlaganidek, oila ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslarning reabilitatsiyasida hal qiluvchi rol o‘ynaydi [7]. Datta va Sabir (2021) esa oilaning ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarga ko‘rsatadigan ta’siri ko‘p qirrali bo‘lib, u ijtimoiy, psixologik va ta’lim jihatlarini qamrab olishini ilmiy asoslab bergan [5]. Ushbu maqolada oilaviy va qo‘shnichilik munosabatlarining mazmuni, tuzilishi hamda ko‘zi ojiz bolalar rivojlanishiga ta’siri O‘zbekiston milliy-madaniy kontekstida o‘rganiladi.

1. OTA-ONA VA BOLA MUNOSABATLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar bilan ota-onalar o‘rtasidagi munosabat oddiy oilalardagi munosabatdan ko‘plab jihatlar bilan farq qiladi. Grumi va boshqalar (2021) tomonidan o‘tkazilgan tizimli tahlil shuni ko‘rsatdiki, ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar va ularning ota-onalari o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir o‘ziga xos xususiyatlar kasb etib, ko‘pincha jismoniy teginish, ovozli muloqot va boshqa sezgi kanallarini faollashtirish orqali kechadi [14]. Ota-onalar bunday bolalarga nisbatan haddan tashqari himoyachilik yoki aksincha, ortiqcha talabchanlik holatiga tushib qolishi mumkin, bu esa bolaning mustaqillik va o‘z-o‘ziga ishonch sifatlarini rivojlantirishiga to‘sqinlik qiladi.

Kumar, Rajesh va Sathia (2016) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda ko‘zi ojiz maktab o‘quvchilari bo‘lgan oilalardagi ota-ona-bola munosabatlari o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ota-onalar munosabat sifati bolaning maktabdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir qiladi [15]. Shu bilan birga, Gui va boshqalar (2023) tadqiqotida to‘liq ko‘zi ojiz bolalarning erta ota-ona munosabatlari uchun xavf omili ekanligi aniqlangan — bu munosabatlarda tashvish, giperprotektsiya va aloqa murakkabliklari ko‘proq kuzatiladi [17].

O‘zbekiston sharoitida oilaviy munosabatlar milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analar bilan mustahkam bog‘liq. Karimova (2023) ta’kidlaganidek, oiladagi ijtimoiy-ma’naviy muhit

bolalar tarbiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi va bu muhit milliy qadriyatlarga asoslanganida tarbiyaviy samaradorlik sezilarli darajada ortadi [1]. Ismoilov (2023) esa milliy qadriyatlar va an’analar asosida shakllanadigan oilaviy munosabatlarning bola shaxsini rivojlantirishdagi nazariy asoslarini ilmiy-metodologik jihatdan tahlil qilgan [3].

Ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ota-onalar rolining o‘ziga xosligi shundaki, ular bir vaqtning o‘zida parvarish beruvchi, o‘qituvchi, psixologik tayanch va himoyachi sifatida namoyon bo‘ladi. Barbieri va boshqalar (2019) bu holatni “oilaviy moslashuv trayektoriyasi” deb atab, ko‘zning past ko‘rishi bilan og‘rigan bolalar va o‘spirinlar bo‘lgan oilalar vaqt o‘tishi bilan qanday moslashuv jarayonlarini boshdan kechirishini kuzatgan [13].

2. AKA-UKA VA OPA-SINGIL MUNOSABATLARI.

Ko‘zi ojiz yoki zaif ko‘ruvchi bola bo‘lgan oilalarda aka-uka va opa-singil (sibiling) munosabatlari alohida o‘rganishni talab qiladigan murakkab ijtimoiy dinamikani namoyon qiladi. Erdem, Ayyıldız va Tipi (2024) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar va ularning ko‘zi sog‘lom aka-uka/opa-singillarining o‘zaro munosabatlarini chuqur tahlil qilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, bu munosabatlar ko‘pincha himoya, yordam va hamkorlik asosida quriladi, lekin ba‘zan noodatiy stresslar va rollar o‘zgarishiga olib kelishi mumkin [4].

Battistin va boshqalar (2025) tomonidan o‘tkazilgan tizimli ko‘rib chiqishda rivojlanish yoshidagi ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalardagi aka-uka/opa-singil munosabatlari xususiyatlari o‘rganilib, bu munosabatlarda ijobiy jihatlar — o‘zaro o‘rganish, hamfikrlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash — keng tarqalganligi aniqlangan [6]. Shu bilan birga, ko‘zi sog‘lom bola ba’zan ortiqcha mas’uliyat yuki ostida qolishi, bu esa uning o‘z rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi ham qayd etilgan.

Haegele, Zhu va Kirk (2020) tadqiqotida ko‘zi ojiz bolalar, ularning aka-uka/opa-singilllari va ota-onalari o‘rtasidagi jismoniy faollik oilaviy omillar bilan bog‘liqligi o‘rganilgan. Tadqiqot natijasi shuni ko‘rsatdiki, oilaviy jismoniy faollik ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiy integratsiya va sog‘lom rivoj uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [16].

3. QO‘SHNICHILIK VA MAHALLA MUHITINING ROLI.

O‘zbekiston ijtimoiy hayotining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri — mahalla instituti va qo‘shnichilik munosabatlarining mustahkamligi. Mahalla nafaqat ma’muriy birlik, balki ijtimoiy-madaniy muhit sifatida ko‘zi ojiz bolalar va ularning oilalariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘rish nuqsonli bolalar bo‘lgan oilalar mahalla tarmog‘idan bir qator shakllar — moddiy yordam, ma’naviy qo‘llab-quvvatlash, bolani saqlab turish, amaliy ko‘mak — orqali foydalanishlari mumkin.

Turg‘unboyeva, Xabibullayeva va Jumaniyazova (2025) ham ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarni oilaviy-qo‘shnichilik munosabatlariga moslashtirishda qo‘shnilar bilan do‘stona muhit yaratish, bolani birgalikdagi o‘yin, suhbat va ijtimoiy tadbirlarga jalb qilish uning o‘zini jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida his etishiga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Mualliflar, ayniqsa, mahalliy jamoatchilik bilan birgalikda tadbirlar tashkil etish ijtimoiy izolyatsiyaning oldini olishda samarali vosita ekanini qayd etgan[18].

V. (2024) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi o‘quvchilar hayotida oila va jamoa o‘ynaydigan rollarni keng qamrovli tahlil qilgan. Muallifning xulosasiga ko‘ra, ko‘rish

qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun ijtimoiy muhit — mahalla, qo‘shnilar, diniy va madaniy tashkilotlar — o‘quv muvaffaqiyatiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [2].

Li va boshqalar (2015) Shvetsiyada o‘tkazilgan keng miqyosli milliy tadqiqotda mahalla qashshoqligi va bolalik davrida ko‘rish nuqsonlari xavfi o‘rtasida bog‘liqlik mavjudligini aniqlagan. Bu natijalar mahalla ijtimoiy-iqtisodiy muhitining ko‘zi ojiz bolalar ahvolida determinant rol o‘ynashini isbotlaydi [12].

O‘zbekistonda mahalla tizimi an’anaviy ravishda nogironligi bo‘lgan oilalarga ko‘mak ko‘rsatishda faol ishtirok etadi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun (2021) va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari mahalla fuqarolar yig‘inlariga ko‘zi ojiz va boshqa nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini amalga oshirishda muhim vazifalarni yuklaydi. Mahalla qo‘mitalari tashkiliy, ma’muriy va ma’naviy ko‘mak ko‘rsatish orqali ko‘zi ojiz bolalar oilalarining ijtimoiy izolyatsiyaga tushib qolishining oldini olishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

4. HAYOT SIFATI VA IJTIMOIY ISHTIROKI.

Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar hayot sifati ko‘p jihatdan oilaviy va ijtimoiy muhit sifati bilan belgilanadi. Elsman va boshqalar (2021) tadqiqotida ko‘rish nuqsonli bolalar hayot sifati va ijtimoiy ishtiroki aholi umumiy ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanib, ular orasida sezilarli farqlar mavjudligi aniqlangan [11]. Tadqiqotchilar ko‘rish nuqsonining o‘zi emas, balki uni qoplash uchun yaratilgan muhit sifati bolalarning hayot sifatini asosan belgilashini ta’kidlaydilar.

Šemrov va boshqalar (2023) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda ko‘rish qobiliyati cheklangan bola va yoshlarning ko‘rishga bog‘liq hayot sifatini belgilovchi individual, oilaviy va atrof-muhit omillari o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, oilaviy integratsiya darajasi, ota-onalarning ta’lim saviyasi va mahalla resurslari bolaning umumiy farovonligi bilan mustahkam bog‘liq [8].

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan normativ hujjatlar, xususan, Prezidentning 2022-yil 28-iyuldagi PQ-280-son Farmoni “Nogironligi bo‘lgan bolalar ta’limini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, ko‘zi ojiz bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga jalb etish va ularning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini faollashtirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni nazarda tutadi. Ushbu hujjatlar ham oila, ham mahalla muhitini bog‘lovchi inklyuziv yondashuv muhimligini qonuniy jihatdan tasdiqlaydi.

5. O‘ZBEKISTONNING MILLIY-MADANIY KONTEKSTIDA OILAVIY MUNOSABATLAR.

O‘zbek oilasida ko‘zi ojiz bolaga munosabat ko‘pincha ikki qarama-qarshi tendentsiya ko‘rinishida namoyon bo‘ladi: bir tomondan, haddan tashqari himoyachilik va bolani jamoat hayotidan ajratish, ikkinchi tomondan esa milliy-diniy qadriyatlar asosida g‘amxo‘rlik va jamoaviy mas’uliyat. Ismoilov (2023) ta’kidlaganidek, oiladagi milliy qadriyatlar va an’analar bolalar munosabatlarini shakllantiruvchi nazariy-metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [3]. Bunday qadriyatlar ko‘zi ojiz bolalarga ijobiy yondashish uchun muhim manba bo‘lishi mumkin.

Karimova (2023) oiladagi ijtimoiy-ma’naviy muhitning tarbiyaviy samaradorlikka ta’sirini o‘rganib, oila a’zolarining hamjihatligini, o‘zaro hurmat va mehribonlik muhitini shakllantirishni

ko‘zi ojiz bolalar uchun ham alohida ahamiyatli ekanligi xulosasiga kelgan [1]. Milliy urf-odatlar — hashar, mahalladagi o‘zaro yordam an’analari, mehmon kutish odatlari — ko‘zi ojiz bolalar oilalarini ijtimoiy muhitga qo‘shilishida faollashtiruvchi omil bo‘lishi mumkin.

Datta va Sabir (2021) ta‘kidlagan holda oilaning ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarga ko‘rsatadigan ta’siri nafaqat uy ichidagi munosabatlar, balki ijtimoiy va madaniy kontekst bilan ham belgilanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan [5]. O‘zbek oilasida esa bu madaniy kontekstga mahalla, diniy va an’anaviy qadriyatlar, katta oila (to‘rt-besh avlod) aloqalari kiradi — bularning barchasi ko‘zi ojiz bola uchun qo‘shimcha ijtimoiy tayanch resursi bo‘lib xizmat qiladi.

6. MAVJUD MUAMMOLAR VA YECHIM YO‘LLARI.

Tadqiqotlar ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar bo‘lgan oilalar duch keladigan asosiy muammolarni quyidagicha belgilaydi: ota-onalarda psixologik stressning kuchayishi, sib bolalarida haddan tashqari mas’uliyat yuki, ijtimoiy izolyatsiya xavfi va maxsus xizmatlar bilan yetarli darajada bog‘lanmaslik. Zahed (2025) oila reabilitatsiyaning markaziy elementi sifatida namoyon bo‘lganda, oila a’zolari maxsus bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlanishi zarurligi to‘g‘risida qayd etadi [7].

Bu muammolarni hal etishda quyidagi yondashuvlar samarali deb topilgan: (1) ota-onalarni psixologik tayyorlash va ko‘nikmalarni shakllantirish dasturlari; (2) mahalla va qo‘shnichilik tarmog‘ini faollashtirish; (3) sib bolalarni ham ko‘mak oluvchi sifatida qabul qilish; (4) maktab va oila hamkorligini kuchaytirish. Shu nuqtai nazardan, mahalliy ilmiy-amaliy konferensiya materiallarida taklif etilganidek, qo‘shnilarni ham inklyuziv tarbiya subyekti sifatida ko‘rish, ularni bolaga nisbatan to‘g‘ri munosabat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalariga yo‘naltirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda[18]. Šemrov va boshqalar (2023) ko‘rsatganidek, oilaviy va atrof-muhit omillari individual omillar bilan birga ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar hayot sifatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [8].

O‘zbekiston sharoitida Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 198-sonli qaroriga muvofiq tashkil etilgan ko‘rish nuqsonli bolalar uchun resurs markazlari oila va mahallaga ko‘nikmalar o‘rgatish, psixologik maslahat berish va amaliy ko‘mak ko‘rsatishda muhim funksiyani bajarishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, “Mehr” va “Sog‘lom avlod” kabi davlat dasturlari ko‘zi ojiz bolalar oilalarini kompleks qo‘llab-quvvatlashda faol ishtirok etmoqda.

XULOSA. Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarda oilaviy-qo‘shnichilik munosabatlarining sifati ularning ijtimoiy, psixologik va ta’limiy rivojlanishini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar bu munosabatlarning ko‘p qirrali ekanligini — ota-ona-bola munosabatlari, sib munosabatlari, mahalla va qo‘shnichilik tarmog‘ining ahamiyati — yaqqol ko‘rsatib turibdi.

O‘zbekiston milliy-madaniy kontekstida mahalla instituti, an’anaviy o‘zaro yordam qadriyatlari va kengaytirilgan oila tizimi ko‘zi ojiz bolalar uchun noyob ijtimoiy resurslarga aylanishi mumkin. Biroq bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish uchun bir qator chora-tadbirlar zarur: ota-onalarni maxsus tayyorlash dasturlarini kuchaytirish, mahalla fuqarolar yig‘inlari ishida inklyuziv yondashuvni joriy etish, sib bolalar ehtiyojlarini ham e’tiborga olish hamda maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlikni sistematik ravishda rivojlantirish.

Kelajakdagi tadqiqotlar O‘zbekistondagi ko‘zi ojiz bolalar oilalarining mahalla bilan munosabatlarini empirik jihatdan o‘rganishga, oilaviy moslashuv mexanizmlarini milliy kontekstda tahlil qilishga va oilaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlarining samaradorligini baholashga qaratilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR:

1. Karimova, G. (2023). Oiladagi ijtimoiy-ma’naviy muhitning bolalar tarbiyasiga ta’siri. Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali. https://doi.org/10.56292/sjfsu/vol29_iss5/a19
2. V. (2024). Understanding the roles of family, community in visually impaired & low vision student’s life. International Journal For Multidisciplinary Research. https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i03.19614
3. Ismoilov, S. (2023). Oilada bolalar munosabatlarini shakllantirishning milliy qadriyatlar va an’analarga asoslangan nazariy metodologiyasi. Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali. https://doi.org/10.56292/sjfsu/vol29_iss5/a9
4. Erdem, H., Ayyıldız, E., & Tipi, S. (2024). Sibling relationship of children with visual impairments. Journal of Child and Family Studies, 33, 3246–3257. https://doi.org/10.1007/s10826-024-02897-w
5. Datta, P., & Sabir, F. (2021). Influence of the family on students with visual impairment. The Palgrave Handbook of Global Social Problems. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68127-2_69-1
6. Battistin, T., Zanatta, A., Zanardo, V., Reffo, M., & Mercuriali, E. (2025). Exploring the characteristics of the sibling relationship in vision impairment in developmental age: a systematic review. Frontiers in Psychology, 16. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1652978
7. Zahed, A. (2025). The role of family in the rehabilitation of individuals with visual impairments. Payam Marafat Journal of Social Sciences. https://doi.org/10.64394/jss.v3.4i20.36
8. Šemrov, A., Tadić, V., Cortina-Borja, M., & Rahi, J. (2023). Individual, family, and environmental determinants of vision-related quality of life of children and young people with visual impairment. PLOS ONE, 18. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294532
9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr. https://Lex.uz
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 198-son Qarori “Inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. https://Lex.uz
11. Elsman, E., Koel, M., Van Nispen, R., & Van Rens, G. (2021). Quality of life and participation of children with visual impairment: comparison with population reference scores. Investigative Ophthalmology & Visual Science, 62. https://doi.org/10.1167/iovs.62.7.14
12. Li, X., Sundquist, J., Zöller, B., & Sundquist, K. (2015). Neighbourhood deprivation and risk of childhood visual impairment: a nationwide study from Sweden. Journal of Pregnancy and Child Health, 2015, 1–6. https://doi.org/10.4172/2376-127x.1000148

13. Barbieri, M., Van Der Zwaan Broekman, G., Borges, A., Wernet, M., Lima, R., & Dupas, G. (2019). Trajectory of adaptations done by families of children and teenagers with low vision. Escola Anna Nery. https://doi.org/10.1590/2177-9465-ean-2018-0241

14. Grumi, S., Cappagli, G., Aprile, G., Mascherpa, E., Gori, M., Provenzi, L., & Signorini, S. (2021). Togetherness, beyond the eyes: a systematic review on the interaction between visually impaired children and their parents. Infant Behavior & Development, 64, 101590. https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2021.101590

15. Kumar, V., Rajesh, E., & Sathia, B. (2016). Parent-child relationship in families with visually impaired schooling child. International Journal of Applied Research, 2, 146–149.

16. Haegele, J., Zhu, X., & Kirk, T. (2020). Physical activity among children with visual impairments, siblings, and parents: exploring familial factors. Maternal and Child Health Journal, 25, 471–478. https://doi.org/10.1007/s10995-020-03080-5

17. Gui, A., Perelli, D., Rizzo, G., Ferruzza, E., & Mercuriali, E. (2023). Children's total blindness as a risk factor for early parent-child relationships: preliminary findings from an Italian sample. Frontiers in Psychology, 14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1175675

18. Turg'unboyeva, L., Xabibullayeva, G., & Jumaniyazova, Z. (2025). Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarni oilaviy qo'shnichilik munosabatlariga moslashtirish. Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi, 3(18), 154-156. https://doi.org/10.5281/zenodo.15553589